

- ondanks hun afkeer van zijn persoon - het enthousiasme en de dynamiek wel waarderen, zij lieten Schmidt toe in het PB en namen er later Banning en Vorrink in op, en bovenal: de meesten van hen hebben nog meegewerkt aan de vernieuwing van de grondslagen in 1937. Tenslotte is de SDAP de enige grote partij in Nederland geweest, die zichzelf vóór 1940 grondig vernieuwd heeft.

Verder: aan algemene beschouwingen over het marxisme geeft Cohen zich zelden over. Gelukkig maar, want de enkele keren, dat hij dat doet, begeeft hij zich kennelijk op glad ijs. Eén voorbeeld: het is onjuist om te stellen, dat Lenins opvatting, dat de arbeidersklasse door een bewuste socialistische voorhoede geleid moet worden (een voorhoede, die volgens Lenin niet per se uit intellectuelen moest bestaan, zoals Cohen suggereert), 'met het Marxisme niet te verenigen is' (9). In het denken van Marx zitten zowel deterministische als voluntaristische elementen en men kan alleen zeggen, dat Lenin de voluntaristische eenzijdig beklemtoond heeft, zoals vele reformisten het de deterministische deden.

Een te oppervlakkige kennis van wat buiten zijn eigenlijke onderwerp ligt blijkt ook uit wat Cohen op pagina 11 schrijft over de vooroorlogse Duitse sociaal-democratie: deze moest volgens Cohen wel revolutionair zijn, omdat ze 'nooit verder (kon) komen dan tot een zekere 'negatieve integratie', d.w.z. dat ze zich wel op legale wijze kon organiseren, maar dat ze van alle leidende posities in de maatschappij uitgesloten bleef'. De half-autoritaire structuur van het Wilhelmijnische Duitsland leidde inderdaad tot een opvallende discrepantie tussen de grote numerieke kracht van de Duitse sociaal-democratie en haar geringe politieke invloed. Maar Cohens bewering gaat veel te ver. Er zaten in 1912 in Duitsland reeds 104 socialisten in stedelijke en 204 in landelijke gemeentebesturen. Bij alle verbale revolutionaire gezindheid was de Duitse sociaal-democratie dan ook al lang voor 1914 reformistisch tot in het merg!

Deze paar kritische opmerkingen mogen wat lang uitgevallen zijn, zij moeten niettemin gezien worden als kanttekeningen op een boek, dat ik als geheel zeer geslaagd en zeer belangrijk acht.

A. A. de Jonge

Imke Klaver, *Herinneringen van een friese landarbeider. Enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925. Oantinkens fan in fryske lânarbeider. Inkele oanteikene dingen út de jonge tiid oan 1925*. Ingeleid door Ger Harmsen Aantekeningen van Johan Frieswijk (Sunschrift LXXI; Nijmegen: Socialistiese Uitgeverij Nijmegen, 1974, 245 blz., f 10,-); *It libben fan Gerrit Roorda. Opskreaun troch Kerst Huisman* (s.l.: Alternatyf/De Tille [1973], vii + 291 blz., f 13,90).

In de crisisomstandigheden van de jaren 1880 heeft het socialisme ingang gevonden bij brede lagen van de arbeidersbevolking in het zuidoosten van Friesland. In deze contreien vond men het befaamde kiesdistrikt Schoterland, dat in 1888 Domela Nieuwenhuis naar de Tweede Kamer afvaardigde en dat van 1897 tot 1909 in het parlement was vertegenwoordigd door Van der Zwaag, een 'vrije socialist' (noch sociaal-democraat, noch anarchist).

Rond de eeuwwisseling bestond hier volgens Ger Harmsen een bloeiende 'vrije socialistische cultuur', die werd gedragen door een wijdvertakt socialistisch verenigingsleven. Harmsen stelt vast dat deze cultuur nog nauwelijks de aandacht van de geschiedschrijvers heeft getrokken. Misschien kunnen die nu toch op smaak gebracht worden door de onlangs verschenen herinneringen van de landarbeider Imke Klaver (1880-1967), een verte-

RECENSIES

genwoordiger van deze beweging. Gerrit Roorda (geb. 1890), wiens memoires wij hier eveneens bespreken, is de man onder wiens leiding het vrije socialisme in dit deel van Friesland voor een belangrijk deel werd afgelost door het communisme.

De verschijning van Klavers herinneringen is te danken aan Harmsen, de 'ontdekker' ervan. Enige opmerkingen uit diens inleiding over het leven van Klaver zijn hierboven al verwerkt. De Friese tekst van Klavers handschrift is vertaald door Johan Frieswijk, die bovendien een uitgebreid naschrift heeft bijgedragen. Gelukkig is naast deze vertaling ook de oorspronkelijke Friese versie opgenomen. Voor wie alleen op de vertaling moet afgaan, is het goed te weten dat die betrouwbaar is, maar nogal gepolijst in vergelijking met de soms kreupele grondtekst, die bovendien in een sterk plaatselijk gekleurd Fries is geschreven. De Nederlandse tekst is van zeer goede annotaties voorzien, terwijl bovendien een 'Lijst van woorden en begrippen' (woorden te verstaan als zaaknamen) en een overzicht van 'Afkortingen, organisaties en bladen' zijn opgenomen.

Klavers verhaal, waarvan de definitieve versie in 1960 is ontstaan, is niet bepaald lang te noemen: in deze uitgave beslaat het, met inbegrip van gelegenheidsgedichten en annotaties, maar 83 bladzijden druks. Het is daarbij eerder een verzameling losse stukken dan een aaneengeschaald verhaal. Bespiegelende gedeeltes en beschrijvingen van de omgeving wisselen het relaas af, dat reeds in 1925 eindigt met de beschrijving van een door Roorda geleide staking. Een enkele keer vervalt Klaver in bijna letterlijke herhaling (160 en 172).

De levensomstandigheden en de mentaliteit van de arbeider, zoals Klaver die in zijn jonge jaren leerde kennen, worden door hem vrij uitvoerig getekend. Daarbij lijken ons vooral zijn opmerkingen over de betekenis van de komst der zuivelfabrieken voor de arbeiders in zijn streek van belang. Klaver laat zien dat het voor velen van hen mogelijk werd zelf een klein boerenbedrijfje te beginnen, omdat zij ook een geringe hoeveelheid melk bij de fabriek kwijt konden en geen tijd meer hoefden te verliezen met het karnen en de afzet van hun produkt.

Tot 1908 is Klaver verscheidene keren als grondarbeider werkzaam geweest in het Ruhrgebied en omgeving. Daarmee deelde hij het lot van vele arbeiders uit het hard door de landbouwcrisis getroffen 'arm Friesland'. De vele moeilijkheden en onzekerheden van het gastarbeidersbestaan in die tijd komen uit zijn sobere relaas duidelijk naar voren. Maar naast de schaduwzijden is er ook de vreugde over het contact met een verwante geest, in dit geval een Italiaanse arbeider, die niet alleen wil kankeren over het verkeerde in deze maatschappij, maar die ook zelf wil tonen in een betere te passen.

Uiteraard was Klaver in zijn geboortestreek al zeer jong in aanraking gekomen met het socialisme. In de socialistische beweging koos hij voor de vrije socialisten en tegen het parlementarisme van de SDAP. Zeventien jaar oud werd hij lid van de Nederlandsche Bond van Landarbeiders, die was aangesloten bij het syndicalistische NAS. In het begin van deze eeuw vormde de landarbeidersbond hierin de grootste organisatie met een kwart van het totaal aantal leden. Van deze bond was Klaver tussen 1916 en 1919 landelijk secretaris en daarna (tot de ondergang ervan in 1923) lid van de Algemene Raad. Een enigszins uitvoerige beschrijving van deze belangrijke periode wordt door hem helaas niet gegeven.

Bij Klaver vinden we grote belangstelling voor alle maar te bedenken idealistische bewegingen, die in zijn omgeving destijds een vruchtbare voedingsbodem moeten hebben gevonden. Aan het socialistische verenigingsleven in de buurt (toneel, zang, muziek) heeft hij ook volop deel gehad. Van de arbeidersbeweging heeft hij zich na het échec van 1923 teleurgesteld afgewend ('er ontbrak iets aan'). Het besef dat de maatschappij niet zomaar veranderd kan worden, heeft het vroegere optimisme over de 'zekere toekomst' verdrongen. Steeds meer komt de nadruk te liggen op zelfvoeding en zelfontwikkeling.

Frieswijk stelt in zijn naschrift, getiteld 'Het politiek en sociaal milieu in zuidoost Friesland/Aantekeningen bij de herinneringen van Imke Klaver' (205-45) dat het tijd is om tot een meer evenwichtige geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging te komen, 'waarin NAS, vrije socialisten, en de randbewegingen hun werkelijke plaats en betekenis terugkrijgen'. In deze aantekeningen vinden we naast de nodige informatie voor wie niet al te best thuis is in de Friese Zuidoosthoek ook dat wat we bij Klaver zelf misten: een gedegen overzicht van de geschiedenis van de syndicalistische landarbeidersbond.

De memoires van de bij Klaver reeds als stakingsleider vermelde Roorda zijn door de journalist Huisman op de band opgenomen en vervolgens 'opgeschreven'. Zij vertonen alle kenmerken van een verteld verhaal met een overmaat aan namen en details. Bovendien zijn niet alle namen bij Huisman feilloos overgekomen (60: senator Lafaillette in plaats van La Follette). Het boek is verder niet te best uitgegeven. Op verscheidene plaatsen zijn regels weggefallen en één keer is zelfs de titel van een hoofdstuk boven het voorafgaande terechtgekomen (139), terwijl het hoofdstuk waarboven die titel had moeten staan, het er helemaal zonder moet stellen (169)! Ondanks deze kritische opmerkingen zouden we dit boek toch niet graag willen missen, want in het levensverhaal van deze communist komt een belangrijk stuk politieke en sociale geschiedenis naar voren.

Ook Roorda is uit de Friese Zuidoosthoek afkomstig. Na timmerknecht te zijn geworden emigreerde hij op twintigjarige leeftijd naar de Verenigde Staten. Na de intrede van dit land in de Eerste Wereldoorlog kwam hij in grote moeilijkheden door zijn antimilitaristische houding en zijn lidmaatschap van de organisatie 'International Workers of the World'. In deze tijd vond zijn socialistische 'bewustwording' plaats door toedoen van een Russische bolsjewiek. Na afloop van de oorlog keerde hij zo spoedig mogelijk naar Nederland terug. In zijn geboorteplaats wist hij een aannemersbedrijf op te bouwen, terwijl hij bovendien een zeer actieve rol ging spelen in het socialistische verenigingsleven ter plaatse en in de Communistische Partij Holland.

Toen in 1925 in het oosten van Friesland een grote staking in de werkverschaffing uitbrak, kwam de leiding te berusten bij de aannemer Roorda en de kleine boer Dijkstra, beiden communist. Deze alleen door het NAS en niet door het NVV gesteunde staking liep uit op een mislukking. Toch leverde zij zoveel sympathie en bekendheid op voor de communisten dat Roorda twee jaar later zijn intrede kon doen in gemeenteraad en Provinciale Staten. Zijn voortdurende botsingen met de steile baron van Harinxma thoe Slooten, de commissaris der Koningin in Friesland, maakten zijn naam weldra tot een begrip, evenals zijn soms zeer originele voorstellen (bijvoorbeeld om vanuit de Friese Staten de USSR te erkennen).

Roorda's beschrijving van het optreden van de communistische 'boerencomité's' sluit aan bij Klavers opmerkingen over de opkomst van de kleine boeren in de Zuidoosthoek. Deze comité's legden zich er in de jaren dertig op toe om de gedwongen verkopen van de bezittingen van kleine boeren (velen van hen zijn in deze tijd failliet gegaan) met behulp van grote groepen werklozen te verhinderen. Deze uiteraard vooral propagandistisch bedoelde acties werden geleid door Herder, die in de winter van 1937-38 als een van de rapporteurs op een Kominternkongres van agrarische deskundigen in Moskou optrad.

De ten opzichte van de Sowjet-Unie zo ongenanceerd denkende Roorda was in de CPH (later CPN) beslist geen kritiekloos volgeling van de leiding. Paul de Groot werd door hem vanaf het begin gewantrouwd. Deze kritische houding leidde ertoe dat hij tijdens de bezetting slechts weinig contacten met de partij had. De Groot zou hem later nog zwaar aanrekenen dat hij in 1941, na de Duitse inval in de Sowjet-Unie, samen met andere commu-

nisten uit Friesland, plotseling uit zijn internering ontslagen werd. De Groot beweerde dat Roorda zijn erewoord aan de Duitsers gegeven had.

Na de oorlog maakte Roorda deel uit van de oppositiegroepering in de CPN rond Goulooze. In 1949 volgde zijn uitsluiting uit de partij, nadat die hem eerder al een spreekverbod in de Staten had opgelegd. Daarop stapte hij over naar de Socialistische Unie en wist daarbij een flink deel van zijn Friese aanhang mee te krijgen. Tot 1954 bleef hij nog Statenlid, maar in dat jaar kreeg hij onvoldoende stemmen om opnieuw gekozen te worden. Zowel in de SU als tegenwoordig in de PSP neemt hij een geïsoleerde positie in, vooral door zijn verdediging van het ingrijpen van de Sowjet-Unie in Hongarije (1956) en Tsjecho-slowakije (1968).

De memoires van Klaver, de filosofisch ingestelde landarbeider, en Roorda, de ongecompliceerde bewonderaar van de Sowjet-Unie, zijn uiteraard in de eerste plaats van belang voor de kennis van de socialistische beweging in de Friese Zuidoosthoek. Klavers herinneringen ontleen verder een deel van hun waarde aan het feit dat zij, nu het leven en denken van de Europese arbeidersklasse in de negentiende en vroege twintigste eeuw voor zo'n groot deel nog 'geheim' is, als autobiografie van een arbeider tot een door sociaal-historici tegenwoordig veelgezochte soort bron behoren (vergelijk P. J. Keating, 'The voices of the secret people', *Times Literary Supplement* (2-8-1974) 822-823). Van Roorda's herinneringen dient nog gezegd te worden dat zij een niet te veronachtzamen document uit de kring der oppositionelen in de CPN vormen.

O. Vries

H. E. Lamur, *The Demographic Evolution of Surinam, 1920-1970. A Socio-Demographic Analysis* (Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde LXV; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1973, f 52,-).

Het bevolkingsaantal van Suriname is in vijftig jaar meer dan verdrievoudigd. In 1922 bedroeg het aantal inwoners 93.762, waarbij een vrij belangrijke rectificatie is toegepast op de cijfers van de volkstelling van 1921. In 1970 was het bevolkingsaantal toegenomen tot 349.637. Een soortgelijke snelle groei treft men eveneens aan in vele andere landen van Zuid- en Midden-Amerika.

De bevolkingsgroei is voornamelijk het gevolg geweest van een groot geboorte-overschot: de geboortecijfers waren gedurende de gehele periode veel hoger dan de sterftecijfers. Immigratie kan ook bijdragen tot bevolkingsvermeerdering, maar in Suriname is er alleen in de periode tot 1935 een belangrijk vestigings-overschot geweest; het getal der immigranten overtrof dat der emigranten. Daarna was er tot 1967 een klein vertrek-overschot. Sedert 1968 is de emigratiegolf opgetreden, vooral van de creolen, naar Nederland.

De auteur heeft in zijn proefschrift nagegaan welk aandeel de drie belangrijkste etnische componenten van de Surinaamse bevolking in deze wijzigingen in het bevolkingsaantal hebben gehad. Hij onderscheidt de creolen (negers, bosnegers en kleurlingen), de Hindoestanen en de Javanen. In 1963 vormden deze drie groepen respectievelijk 39,3%, 38,5% en 16,6% van de totale bevolking. De overige bevolkingsgroepen (Chinezen, Europeanen, Indianen en anderen) maakten slechts 5,3% van de gehele bevolking uit.

Ten aanzien van de etnische afkomst beschikt men alleen over gegevens van de drie volkstellingen in 1921, 1950 en 1964, toen hierover vragen zijn gesteld. De resultaten van de volkstelling van 1971 heeft Lamur niet meer voor zijn proefschrift kunnen gebruiken.

Achtereenvolgens behandelt Lamur de ontwikkeling van de vruchtbaarheid, de sterfte,